

Problémy našich vysokých škol

Tři otázky a odpovědi místo úvodu:

1. Jak poznáme, že je situace na vysokých školách v Německu skutečně vážná?

Až se tamní nezaměstnaní profesori budou ucházet o místo na českých vysokých školách...

2. Jaký je rozdíl, objeví-li se génius na vysoké škole v USA nebo v ČR?

Prakticky žádný – v USA si jej prestižní instituce bude hýčkat, aby pro ni získal Nobelovu cenu. A v ČR jej náš systém rychle donutí k dobrovolné emigraci – nejčastěji do USA a dále již bude situace stejná...

3. Překvapuje nás, že Škoda-auto najímá švédského šéfa vývoje?

Jistě ne, protože škodovka chce vyrábět auta na světové úrovni. Ovšem najmout špičkového profesora z ciziny, protože chceme vychovávat studenty na světové úrovni, je stále považováno za nemožně bláznivé...

Problémů na našich vysokých školách (pod pojmem vysoká škola rozumíme pro účely tohoto článku všechny instituce, které udělují vysokoškolský titul alespoň na magisterské úrovni) je mnoho – všechny jsou řešitelné. Chybí k tomu malíčkovost – vůle něco skutečně řešit, a to jak shora (obvykle proto, že přes nejrůznější prohlášení zůstává vzdělání na periférii zájmu naší politické reprezentace), tak zdola (obvykle proto, že stále ve značném procentu platí ono pověstné: „stát předstírá, že nás platí, a my předstíráme, že pilně pracujeme“).

Pokusím se dále některé problémy pojmenovat. Výběr bude subjektivní, opřený o zkušenosti z více než 30 let prožitých na VŠCHT Praha a ÚOCHB ČSAV v řadě funkcí (od inženýra, který nesměl učit studenty, aby je ideově nekazil, až po rektora, který abdikoval, aby svými názory školu názorově nerozložil).

Personální politika

„Špičková vysokoškolská instituce musí mít špičkové profesory – nedokáže-li si je vychovat nebo přilákat, přestává být špičkovou“, to je obecně přijímaný fakt, ale pouze slovem. Kvalitní zahraniční instituce dělají velmi mnoho, aby získaly mladé, dynamické vědce, kteří budou poté šířit jejich slávu a věhlas. To je na našich vysokých školách téměř bez výjimky naprosto neznámá věc. Personální politiku v tomto smyslu nedefinovala ani jedna vysoká škola. Diskuse o tom, jakého profesora by daná fakulta či „Department“ potřebovaly pro zvýšení své kvality, je v zahraničí naprosto běžná, a byl jsem jí několikrát osobně přítomen. Naopak mi není známo, že by se v tomto smyslu vážně diskutovalo na kterékoliv fakultě našich vysokých škol. Očekával jsem, že s naším „vstupem do Evropy“ se toto provinciální chování našich vysokých škol změní – neděje se však nic. Pouze Akademie věd ČR, jako již mno-

hokrát v minulosti, vysoké školy předběhla a v tomto směru již mnohé dělá (např. stipendia J. E. Purkyně, možnosti ubytování). Že to stále není dostatečně velkorysý? To je pravda, ale vysoké školy nedělají ani to. Zároveň je to důkazem, že se s personální politikou něco dělat dá, je-li k tomu vůle a překonáme-li naši tradiční rovnostářskou náturu a nechut' k elitám. (K této problematice se velmi váže článek „Cesty vědy v Česku – Rozhovor s prof. Václavem Hořejším¹“)

Elity a rovnostářství

At' se nám to – průměrně nadaným – líbí nebo ne, světově proslulí vysokoškolské profesori jsou elitou. Bez vysoce nadprůměrného nadání a mimořádné pracovitosti se do této skupiny lidí nelze dostat. Měl jsem to štěstí, že jsem jeden rok pracoval v laboratoři J.-M. Lehna, právě v roce, kdy získal Nobelovu cenu. Viděl jsem, jak žije, jak pracuje, jak jedná se svými kolegy, jak se chová ke svému okolí. Rok je již dostatečně dlouhá doba, aby člověk nahlédl i trochu za oponu, navíc při oslavách čerstvého nobelisty prošlo laboratoři mnoho dalších pozoruhodných osobností. Dovolím-li si generalizaci – všichni tito výjimeční lidé jsou velmi nestandardní svým životem, chováním, nároky i potřebami – přesto jsou pro kvalitativní pokrok v lidském vědění naprosto nezbytní a každá vysoká škola z jejich působení má nutně prospěch. Měla by tedy něco udělat pro to, aby takové nadstandardní jedince získala a udržela. Je naprosto lhostejné, zda nadstandard představuje Nobelova cena, nebo se úroveň položí trochu níže. Proto by se každá vysoká škola měla snažit pro budování a zvýšení své konkrétní úrovně získat nadstandardní studenty a profesory. Myslím si, že náš vysokoškolský systém to obecně nepodporuje a vysoké školy samy o to ani nestojí. To je zásadní neduh našeho vysokého školství a přitom je opět řešitelný – navíc statut většiny našich vysokých škol dovoluje nečekat na pokyn shora a s řešením započít ihned. Bohužel, děje se pravý opak – přechod na strukturované studium vede, promiňte ten drsný výraz, k orientaci vysokých škol na „masu“. Cílem je dát bakalářské vzdělání vyššímu procentu populace, což nezbytně vede ke snížení požadavků, a tím i úrovně. Nekritizuji tento fakt, kritizuji ale to, že se při této přestavbě studia málo zajímáme o ty mimořádně nadané, o tu elitu, kterou bychom měli přitáhnout a udržet. Bohužel se výsledky tohoto nemoudrého počínání projeví až za delší čas. Zmíněný efekt postihne pochopitelně nejcitelněji ty kvalitní vysoké školy, protože „mají ještě kam klesat“. A dostáváme se k další bolesti našich vysokých škol – k totální absenci „objektivního“ hodnocení jejich úrovně – k evaluaci.

Úroveň vysokých škol – evaluace

Pro studenty, kteří si vybírají svoji budoucí „almu mater“, pro stát a ostatní subjekty přidělující dotace, pro zaměstnance, bojující za vyšší platy a požadující lepší podmínky, tedy pro všechny vyjmenované a jistě ještě pro

mnoho dalších je důležité vědět, jaká je úroveň té které vysoké školy. Posouzení úrovně se provádí evaluací a její metodika je ve světě velmi dobře propracovaná a všechny výhody i problémy celkem spolehlivě popsány. Jsou státy, kde se evaluuje hodně, někde snad příliš, pak existují státy, kde není oficiální nezávislá a přesně definovaná metodika, ale je i řada států, kde taková metodika vypracována je a léta se již využívá. Společným rysem každé metodiky je, že ti, kteří „vyjdou špatně“, ji kritizují, a ti, kteří dopadnou dobře, ji vynášejí. Nicméně se obecně a v teoretické rovině přijímá fakt, že evaluace je prospěšná a potřebná. Přesto (nebo právě proto) se naše vysoké školy vůbec neevaluují a není nejmenšího náznaku, že by tak chtěly činit v budoucnu – teď myslím na evaluaci jednotnou metodikou, poskytující využitelné výsledky. Opět zde je Akademie věd ČR v náskoku, neboť evaluace provádí pravidelně a při první etapě evaluaci šlo o hodně, neboť se na jejím základě rušily i ústavy. Dnes se ovšem již i v Akademii věd evaluuje jinak. Při poslední evaluaci (účastnil jsem se práce komisi při všech evaluacích s výjimkou jedné) již proces připomínal spíše hru na evaluaci, než vážný akt hodnocení. Přes všechny výhrady by i taková hra na evaluaci vysokým školám mimořádně prospěla. Evaluaci lze dnes udělat s malými náklady a její výsledky mohou být velmi cenné. Na tomto základě se sice dá jen velmi těžko rozlišit mezi špičkovými pracovišti (obtěžně by se takto rozhodovalo, zda je lepší Harvard nebo MIT), ale velmi objektivně lze rozčlenit vysoké školy (i jednotlivé fakulty) mezi např. „čtyři cenové skupiny“. Pravidla pro takové hodnocení jsou jednoduchá a samozřejmá. Kriteria musí být jednoznačná, nesmí se měnit „za pochodu“, a musí být stanovená perioda, kdy se hodnotí na zkoušku – bez hrozby následných sankcí. Takto prováděná evaluace pak nutně vede ke zvýšení kvality hodnocené instituce a její výsledky lze po záběhové periodě použít i pro kvalifikované dělení dotací. Pravidelnou evaluaci si může celkem snadno provádět instituce sama, protože daleko spolehlivější a cennější než absolutní čísla jsou trendy, které lze získat při opakované evaluaci. Tyto trendy jsou průkazné pro dobrý (špatný) vývoj sledované instituce. Je škoda, že naše vysoké školy i jejich součástí tuto ověřenou metodiku zcela ignorují, o MŠMT ani nemluvě. Namísto toho se zcela nesyrově a „bez varování“ využije instrumentu – výzkumných záměrů, který se pro hodnocení kvality vysokých škol a jejich součástí zcela nehodí, už proto, že se týká pouze vědecké práce na vysokých školách.

V ý z k u m n é z á m ě r y (V Z)

VZ vznikly jako forma institucionálního financování vědy, provozované na vysokých školách, v Akademii věd ČR i jinde. Na začátku šlo o snahu ČR vykázat objem financí určených na vědu – šlo tedy spíše o administrativní opatření, které zvýhodnilo instituce vědu provozující. Již na samém začátku bylo jasné, že VZ na vysokých školách

nelze porovnávat s VZ v Akademii věd ČR. Ústavy Akademie věd ČR, které by nezískaly VZ, by bylo nutné zavřít (nebylo by ani na „bazální metabolismus“), což rozhodně neplatí o vysokých školách. V žádném případě nebylo zavedení VZ spojeno se zásadním zvýšením dotací na vědu – to byla pouze dodnes nesplněná vize. Základním problémem VZ je velikost kolektivů a šíře odborného záberu. Je jistě dobře možné zhodnotit, zda se věda na dané instituci „vůbec dělá“, ale pro jemnější rozlišení kvality jsou VZ příliš velké a obecné. Ale přesně tohoto omylu se MŠMT na sklonku roku 2004 dopustilo zveřejněním výsledků nového kola soutěže o VZ. Nechci nikomu sahat do svědomí, ale zodpovědně tvrdím (a jako odpovědný řešitel jednoho VZ o tom něco málo vím), že zařazení VZ do kategorie A (100% dotace) a B (90% dotace) nemůže být racionálně podloženo. Bohužel totéž by se dalo říci i o některých VZ zařazených do kategorie C (0 % dotace). Spíše se zde projevuje „striktnost“ vybraných oponentů a intenzita lobování nejrůznějšího typu. Vzhledem k tomu, že se zde „hraje“ o částky v řádu desítky milionů Kč (na jeden VZ a rok pro období následujících 5 let), je taková věc velmi na pováženou. Rozhodně takto provedené dělení dotací na vědu provozovanou na vysokých školách není šťastné, tím spíše, že celou věc šlo provést daleko věrohodnějším způsobem.

Z á v ě r

Problémy našich vysokých škol jsou veliké, některé jsem shora nastínil. Jsem osobně velmi skeptický k tomu, že naše vysoké školy lze „z gruntu“ reformovat zevnitř. Paradoxně hlavní zábranou je, že se nám na nich žije příliš dobře. Úroveň nejlepších kolektivů na našich vysokých školách patří mezi „slušný světový průměr“ a zaplat' pánbůh za to. Stačilo by však málo – a rozhodně nemám na mysli masivní plošné zvýšení dotací pro naše vysoké školy, které nám na plakátech nedávno sliboval představitel jedné politické strany (která si je patrně zcela jista, že nikdy nebude mít příležitost to uskutečnit). Tedy i tak málo by stačilo, že by to nestálo skoro nic, a přesto by ti nejlepší na našich vysokých školách mohli v horizontu 5–10 let pomýšlet na pozici Švýcarska či Holandska (volím velikostí příbuzné státy), kde některé týmy hrají ve světové vysokoškolské vědě skutečně „první housle“. Bylo by krásné, kdyby sestoupil vysokoškolský archanděl Gabriel či osvícený diktátor a udělal ten pořádek za nás, ve skutečnosti budeme asi postupovat metodou „mírného pokroku v mezích zákona“, což, ve srovnání s tím, co na vysokých školách bylo před 16 lety, nakonec také není tak špatné.

Ivan Stibor

LITERATURA

1. Lindovský I.: Akademický Bulletin 2004, 12.